

MARIJANA HORVAT

Na... hrvackago ezika prosvěćenje

Misal hruacki *Šimuna Kožičića Benje, Rijeka 1531.* Faksimilno izdanje.
Urednik: Mateo Žagar. Nacionalna i sveučilišna knjižnica
Zagreb – Sveučilišna knjižnica Rijeka. Zagreb – Rijeka. 2015.

Misal hruacki *Šimuna Kožičića Benje.* Latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća: Blanka Ceković, Ivana Eterović, Tanja Kuštović, Mateo Žagar. Glavni urednik: Mateo Žagar. Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb – Sveučilišna knjižnica Rijeka. Zagreb – Rijeka. 2016.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu i Sveučilišna knjižnica u Rijeci objavile su faksimil glagoljičnoga misala Šimuna Kožičića Benje *Misal hruacki* (Rijeka, 1531.). Svjetlo dana ugledala je i njegova latinična transliteracija, koju su izradili prof. dr. sc. Mateo Žagar, ujedno i voditelj samoga projekta, doc. dr. sc. Tanja Kuštović i dr. sc. Ivana Eterović, profesori s Katedre za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, te Blanka Ceković, poslijediplomandica i knjižničarka iz Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. Autori su latiničnoj transliteraciji *Misala hrvackoga* dodali i usporedbu s trima glagoljičnim misalima 15. i 16. stoljeća – *Misalom po zakonu rimskoga dvora*, hrvatskim prvotiskom iz 1483., *Senjskim misalom* iz 1494. i *Misalom Pavla Modrušanina* iz 1528. – kojom se upućuje na njihove međusobne jezične razlike. Spomenimo ovom prigodom da je također objavljena i knjiga znanstvenih rasprava *Jezič Misala hruackoga: Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)* (M. Žagar. (ur.) 2015. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb).

Zahvaljujući maru i predanu istraživačkomu radu projektne skupine riječkomu *Misalu hrvackom* omogućen je ulazak među širu čitateljsku publiku, a hrvatska je filologija bogatija za još jedno važno i u svakome pogledu hvalevrijedno izdanje. O tome izdanju razgovarali smo s prof. dr. sc. Mateom Žagaram, njegovim urednikom i jednim od priređivača.

HJ: Tko je bio Šimun Kožičić Benja?

MŽ: Riječ je o „biskupu modruškome i piscu”, kako ga je suštinski predstavio još Franjo Rački. Potjecao je iz stare zadarske plemićke porodice, rodio se u tome gradu oko 1460., u kojemu se i školovao, bio je zatim zadarski kanonik, arhiepzbiter na

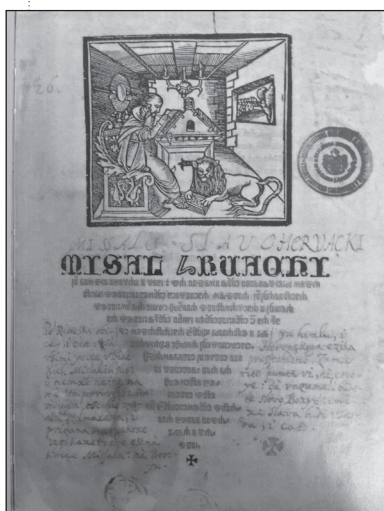
Pagu, od 1509. modruški odnosno krbavski biskup, upravitelj senjske biskupije. Najistaknutiji je bio „glagoljaški humanist”, autor dvaju čuvenih latinskih govora na sjednicama Lateranskoga koncila (1513., 1516.) – o obnovi Crkve, prilikama u Hrvatskoj pod turskom opasnošću i poduzimanju Svetoga rata te naposljetku organizator glagoljaške tiskare *na Rijeci* (1530. – 1531.) i priređivač ondje objavljenih tekstova. Povijesni izvori upućuju i na to da je sastavio niz povijesnih latinskih djela koja nisu sačuvana. Sve u svemu, riječ je o jednoj od ključnih osoba koja je povezivala središnjodalmatinski kulturni krug sa sjeverom, latinsku tradiciju s glagoljaškom, što je i bila glavna pretpostavka za oblikovanje jezika hrvatskih knjiga na početku

16. st. Na temelju posebnosti hrvatske tradicije valjalo se uključiti u suvremenu europsku civilizaciju Gutenbergove galaksije, u novi vijek, a Kožičić je za to nalazio odgovore, drukčije nego što ih mi baštinimo danas, ali s jasnom vizijom književnoga jezika utemeljenoga u stoljećima ovjerenoj povijesti slavenske pismenosti, no u novim prilikama – funkcionalno razvedenoga, elitno usmjerenoga, ali istodobno i – široko razumljivoga. Svakako prije 1533. konačno se iz Rijeke povukao u Zadar, u kojemu je i preminuo 1536. godine.

HJ: Opišite njegovu angažiranost na organiziranju tiskare u Rijeci i važnost te tiskare u kulturnoj povijesti hrvatskoga naroda.

MŽ: Kožičić je svoju tiskaru organizirao u Rijeci (tada u pulskoj biskupiji), u „hižah jego prebivanja”, kako sam piše, kamo je dospio vjerojatno 1529. sklonivši se od turskih prodora u njegov biskupski

grad Modruš. Prema svemu sudeći, sam je bio inicijator toga projekta, što nas s obzirom na njegov aktivni angažman na kulturnim poljima ne iznenađuje. Isto tako, mogao je u jačanju statusa Rijeke i glagoljaštva imati i potporu habsburških vlasti u Rijeci, a osobito Bernardina Frankopana (oko 1453. – 1529.). Za cijelo vrijeme svojega biskupovanja često je putovao u Zadar kontinuirano sudjelujući u humanističkome i glagoljaškome pulsiranju toga grada. Ondje se zasigurno nadahnjivao visokom kulturom domaće glagoljske rukopisne knjige, a i bogata tradicija ličko-krbavskih knjiga bila mu je poznata. Dvadesetak godina nakon prve tiskare na hrvatskome tlu, one u Senju (1494. – 1508.), Kožičić nastavlja taj posao kojemu je osnovni zadatak bila opskrba glagoljaša osnovnim liturgijskim priručnicima (misalom, ritualima), ali i obrazovnim štivom (početnica, povijesni priručnik). I Rijeka je bila veliko glagoljaško središte. Iako mletačka biskupija nije podupirala takvu djelatnost, činjenica jest da je riječki kaptol bio i tada glagoljaški. Tehničke suradnike i opremu za osnivanje tiskare (glagoljska slova, polugotske inicijale) pribavio je u Veneciji,

tadašnjemu središtu tiskarstva. Sveukupno je na razmeđu dviju godina, 1530. i 1531., u šest mjeseci objavljeno šest naslova (*Psaltir, Oficij rimski, Knjižice krsta, Misal hrvacki, Knjižice od žitja rimskih arhijereov i cesarov, Od bitja redovničkoga knjižice*). Raznolikoga sadržaja (srednjovjekovnoga i humanističkoga), namijenjene i bogoslužju i samostalnomu čitanju, trebale su zacrtati put hrvatskoga književnog jezika u novome vijeku, i to bez sumnje na crkvenoslavenskim temeljima. Pripreme za izdavanje, jezično koncipiranje i usklađivanje trajale su zasigurno bitno duže, možda i nekoliko godina. Takva je tiskarska djelatnost prethodila četrdesetak godina mlađoj tiskarskoj praksi hrvatskih protestanata na sasvim drugim temeljima, čime se – isti suradnici s projekta – upravo bavimo na novome projektu.

HJ: *Misal hrvacki* najopsežnije je i najljepše djelo otisnuto u riječkoj glagoljičnoj tiskari. Upoznajte čitatelje *Hrvatskoga jezika* s osnovnim obilježjima toga misala.

MŽ: *Kožičićev misal* četvrti je glagoljski tiskani misal, najvažnije, najopsežnije i najljepše izvedeno djelo riječke tiskare. Tipografski profil odražava visok ugled izdanja, vrhunskoga liturgijskog priručnika koji obiluje biblijskim tekstovima i čiji se sadržaj redovito čuje u bogoslužju, izložen glasnomu čitanju i slušanju. Riječ je, dakle, o jeziku najvišega funkcionalnog registra. Misal obaseže 256 listova, uvršten je – uz glagoljske – i niz polugotskih inicijala, uvrštena su tri raskošna drvoreza. Izvorna je naklada bila nekoliko stotina primjeraka, a do nas je došlo 15 primjeraka, koji se nalaze širom domovine i Europe. Faksimilno izdanje priredili smo prema primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (RII A-8⁰-8).

HJ: Možete li ukratko nešto reći o jezičnim svojstvima *Misala hrvackoga*?

MŽ: Prvo je važno istaknuti da je u našoj filologiji taj misal doista dosad bio rijetko i površno istraživano. Neki istraživači koji su mu se posvetili, kao naprimjer Anton Benveniste, uočavali su znatnost crkvenoslavenskoga sloja, ali izostale su bile usporedbe s ostalim misalima kako bi se uočila prava mjera prepletanja s „narodnim” hrvatskim jezikom, dakle čakavštinom. I sami, planirajući rad na projektu, očekivali smo uobičajen slijed pomlađivanja, odnosno iskaz sve veće prisutnosti elemenata narodnoga jezika, prema starijim glagoljskim tiskanim misalima (*Prvotisku* iz 1483., *Senjskom* iz 1494. i *Misalu Pavla Modrušanina* iz 1528.). Precizna kritička obrada svake riječi, odnosno slova, vrlo je brzo pokazala da Kožičić ne nastavlja taj put, da je njegov tekst zapravo posve nova prijevodna redakcija, koja se suštinski razlikuje od dotadašnjih tiskanih,

što znači i rukopisnih misala. Povodili smo se za praksom objavljivanja *Hrvojeva misala* (1973.), u kojemu je uspoređeno stanje s još tri srednjovjekovna glagoljska misala u rukopisu s kraja 14. i iz 15. stoljeća (*Vatikanskim Illirico 4, Novakovim i Ročkim*), no rezultati su bili neočekivani. Pokazalo se da je osnovna Kožičićeva namjera bila dosljedno poravnati, riječ po riječ (*ad litteram*), biblijski tekst misala s *Vulgatom* (pa odatle i prikaz svetoga Jeronima na početnoj stranici), odnosno latinskim misalom. Istodobno, crkvenoslavenski sloj odlučio je Kožičić afirmirati, a ne potisnuti, pritom izrazito vodeći brigu o tome da upotrijebljeni leksik bude razumljiv. S jedne strane, čuvao je crkvenoslavensku matricu, a s druge, doslovno prevodio čak i tvorbu složenih oblika (npr. imperativa). U knjizi *Jezik Misala hrvackoga* (M. Žagar (ur.) 2015. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb) objavili smo po jezičnim razinama – od grafematike do sintakse i leksika – svoje radove (Blanka Ceković, Ivana Eterović, Tanja Kušović i moja malenkost), a pomogli su nam – pogotovo obrađujući sintaktičku razinu – suradnici iz Staroslavenskoga instituta Ana Kovačević i Jozo Vela. Vjerujemo da smo uspjeli izlučiti ključne posebnosti Kožičićeva jezika koji je, kako sadašnja upućenost dopušta zaključiti, prilično ujednačen u svim izdanjima riječke tiskare, i liturgijskima i neliturgijskima.

HJ: Recite nešto o onodobnome odnosu i uporabi latinskoga, staro(crkveno)-slavenskoga i starohrvatskoga jezika na hrvatskim prostorima.

MŽ: Jezik *Misala hrvackoga* važan je upravo u tome kontekstu. Kožičić oživljava crkvenoslavenski postavljajući ga kao pandan latinskomu, štoviše tekstove ravnajući prema ovjerenomu latinskom prijevodu Biblije. Uvažujući stoljetnu hrvatsku tradiciju ćirilometodskoga nasljeđa, koju on dakako prepoznaje kao svetojeronimsku, on je izdiže kao hrvatsku. Zato i misal izrazitih crkvenoslavenskih značajka naziva „hrvackim”, i upućuje ga u incipitu „na Božju hvalu i hrvackoga jezika prosvetećenije”. Granice njegove uporabe u kontekstu Katoličke Crkve i balkanskoga prostora zasigurno zamišlja puno šire nego što ih mi u kontekstu povijesti hrvatske kulture postavljamo. Takva će koncepcija književnoga jezika biti i sljedećih desetljeća i stoljeća konstanta, uključujući naprimjer jezik protestantskih i jezuitskih knjiga. Književna produkcija u 16. st., dobro znamo, vrlo je raznolika, regionalno podijeljena, sukladno političkoj i geografskoj podijeljenosti hrvatskih zemalja. Stoga i ne možemo u tome razdoblju tražiti iskorake koji bi vodili prema omeđenomu, nacionalnom književnom jeziku. S jedne strane imamo bogatu beletrističku produkciju latinicom naših humanističkih autora u različitim središtima koji kultiviraju jezik uglavnom čakavske supstancije, iza kojih ne stoji sveobuhvatna strategija ujednačavanja izraza, dok s druge strane sve više jačaju političke namjere objedinjavanja čitateljstva kao dio namjera širenja i učvršćivanja katolicizma duboko u unutrašnjost i što dalje prema istoku. Glagoljaštvo je u čitavome svom kompleksu, a osobito u jeziku i pismu, barem od 13. st. na našim prostorima imalo takvu jasno prepoznatu funkciju, koja mu je naposljetku i omogućila dug opstanak, sve do 20. stoljeća. I u ovome se slučaju dobro pokazuje kako se ujednačavanje hrvatskoga jezika na nadregionalnoj ravni,

što prije svega omogućuje tisak, provodi s obzirom na strategiju rimske Crkve. Kod Kožičića to, sad je sasvim jasno, prvi put primjećujemo, a ista će politika obilježiti, kako smo rekli, i namjere hrvatskih protestanata, i to posve eksplicitno – računajući s čitateljima sve do Istanbula, a od odabira štokavštine kao književnoga jezika u okviru jezuitskoga programa pratimo u kontinuitetu razvoj i današnjega hrvatskog standardnog jezika. Hrvatski crkvenoslavenski jezik Kožičićevih izdanja (pa ni kasnije rusificirana glagoljska izdanja), kao ni čakavski protestantskih, nisu imali snagu dubljega prodora u južnoslavenski kontinent, pa se čvrst oslonac u štokavštini s vremenom pokazao dobrim rješenjem.

HJ: Bili ste voditelj projekta u okviru kojega je objavljeno ovo vrijedno faksimilno izdanje s transliteracijom i kritičkim aparatom. Nije nevjerojatno pretpostaviti da je mnogim čitateljima nepoznato s kojim se sve problemima i izazovima filolog pri takvu poslu susreće. Što biste mogli reći o samome radu te o rezultatima i spoznajama do kojih ste tijekom istraživanja došli?

MŽ: Želim u prvom redu izraziti vrijednost timske organizacije posla. Redovit i strpljiv rad tijekom gotovo sedam godina, metodama postupnih, katkad i sporih koraka, urodio je – vjerujemo – korisnim plodom u našoj filologiji. Ključna je bila uzorna suradnja i zajednička strast za radom na konkretnome tekstu. Svi smo bili uvjereni da faksimilno izdanje, uza svu svoju vrijednost knjiškoga spomenika, puni smisao dobiva tek ako je popraćeno transliteracijom i kritičkim aparatom. Imati priliku doživljavati i tumačiti dinamiku biblijskih tekstova usporedno u nekoliko glagoljskih misala, uspoređujući nerijetko i sa stanjem u rukopisnim kodeksima, razotkrivajući za većinu neprohodan glagoljski tekst, velik je privilegij, pa – ako smo i uspjeli učiniti vrijedno djelo – to je rezultat upravo takva, nije pretjerano reći – uzbuđenja. Ventil pak znanstvenim preokupacijama otpustili smo pišući spomenute rasprave – objavili smo ih u posebnoj knjizi – koje su i mogle biti sastavljene na temelju stručnoga posla – transliteriranja i uspoređivanja – što je, dobro je poznato, u nas potpuno nevrednovan posao. Radeći na ovome projektu, kao i na nekim drugima, susreli smo se s najvećom boljkom kroatistike – nedostatkom ujednačene digitalne obrade starih tekstova. Bez takva strukturiranoga i jedinstvenog pristupa korpusu, bez jasne vizije koja bi nadmašivala projekciju od pokojega desetljeća, kroatistika povijesnih razdoblja neće moći izići iz kolotečine u kojoj su ozbiljniji iskoraci tradicionalnim metodama sve manje vjerojatni. Nije pretjerano reći da suvremenom kroatistikom, unatoč iznimno

MISAL HRUACKI

po rimski običaj i čim, sa svimi dže v diećku misa-
lelu sut. v nemže nečičena mišta popravlena
suta. mnogo oće zova situacija i prela-
na sut. škože vojs kažeta. iže ota) na kon-
ce misali. na bolali hvati i hu-
vackage crkva prosvetlene.
Zamērite pante vi
ki čimē. da ra-
zumeči bu-
dete sli-
vo bolže. emate sla-
va budi vsa-
gla i ra-
sta.
*

vrijednim pojedinačnim radovima, vlada popriličan kaos, pa i u domeni povijesnoga jezikoslovlja, koje je u nas tradicionalno najuzornija njezina sastavnica.

HJ: Ovo će izdanje, zajedno s kritičkim aparatom, omogućiti nova istraživanja. Sami su istraživači spominjali da bi bilo dobro izraditi rječnik. Jeste li tu ideju počeli konkretizirati?

MŽ: Naš nas je višegodišnji rad suočio s posvemašnjim nedostatkom opće strategije filoloških istraživanja, bez koje se naslijeđene praznine koje sve ozbiljne filologije već odavna imaju popunjene (npr. rječnici, monografske obrade pojedinih dijelova korpusa starih tekstova) jednostavno ne mogu popuniti. Ozbiljno se raspravlja o sutonu filologije, a mi svoju još nismo dolično ustanovili. Posljednjih je desetljeća umnogome zapostavljen stručni rad utemeljen u znanosti, a težišta su se prebacila isključivo na produciranje „izvornih znanstvenih radova“. To je osnovni razlog zašto naša leksikografija umnogome zaostaje, premda broj stručnjaka koji se znanstveno bave leksikom u nas nije malen. Da bi imalo punoga smisla sastavljati rječnik *Kožičićeva misala*, trebao bi postojati na razini cijele nacionalne filologije jedinstven računalni program u koji bi se postupno – usporedo s digitalizacijama – unosio i obrađivao korpus, od djela do djela. Za stotinjak ili više godina mogli bismo tako imati solidan rječnik povijesnoga hrvatskog jezika. Ali, nepovjerenje u sudbinu filologije, uz nespремnost filologa na goleme poslove koji ne pridonose vlastitoj znanstvenoj afirmaciji, vjerojatnosti organiziranja takva posla ne govore u prilog. Činjenica da nakon pedesetak godina rada na *Rječniku hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika* još nismo došli ni do polovice samo potvrđuje tu skepsu.

HJ: Profesoru Mateu Žagaru zahvaljujemo na razgovoru, a čitateljima preporučujemo da zarone u duboke misli *Misala hrvackoga!*

